

Pietrzak, Jacek

"«Powstanie» na Zaolziu w 1938 r. Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP", Kazimierz Badziak, Giennadij Matwiejew, Paweł Samuś, Warszawa 1997; "Akcja «Łom» : polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle (...)

Dzieje Najnowsze 31/4, 240-242

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

uniemożliwiające szersze kontakty przedstawicieli Drugiej Rzeczypospolitej z polską ludnością Ukrainy. Na marginesie jego opracowania można dopatrzeć się sugestii, iż polska ludność Ukrainy nie budziła wśród sfer miarodajnych ówczesnej Polski zainteresowania, nawet i sympatii. Stroński przytacza też poglądy kształtowane w Instytucie Badań Spraw Narodowościowych, w którym uważano, że „tylko stara generacja Polaków w ZSRR była przywiązana do polskiej tradycji, natomiast jej młode pokolenie uważano za całkowicie stracone dla polskości” (s. 271). Cytuje fragmenty z odczytu ks. Antoniego Kwiatkowskiego, który głosił opinię, że „w niedalekiej przyszłości zabraknie w ogóle wspólnego języka między Polakami w kraju i w ZSRR”. Podsumowując ten wątek, trzeba stwierdzić, że Autor książki nie ustosunkowuje się do tego problemu w sposób wystarczający przez konfrontację własnych opinii z poglądami przypisywanymi miarodajnym kręgom polskim działającym w granicach Drugiej Rzeczypospolitej, które jak widać z powyższego były odmienne. Jego książka jest solidnym opracowaniem historiograficznym wspartym na bogatym materiale archiwalnym i literaturze naukowej. Nie wnika jednak w zawile meandry psychologii podjętego zagadnienia. Rekonstruuje przebieg wydarzeń, oblicza straty żywołu polskiego oraz ilustruje je mapami i tabelami. Na tym polega jej zasadnicza wartość. Jest ważnym przyczynkiem do dziejów degradacji Polaków na Ukrainie, który to proces zapoczątkowała jeszcze w XIX w. Rosja carska, a reszty dokończyły władze ZSRR, a także i działania ukraińskich nacjonalistów w latach wojny światowej.

Problemy ukazywane przez Strońskiego mają też i pewien wymiar uniwersalny, bo wiążą się z ogólnym zagadnieniem sowietyzacji jako takiej, jej cech i skutków. Zagadnienie to jest też jakąś częścią obecnej polskiej rzeczywistości.

Recenzowaną książkę Henryka Strońskiego należy ocenić wysoko. Wnosi ona wiele nowych informacji do dziejów polszczyzny kresowej. Wykorzystuje do niedawna jeszcze niedostępne źródła, do których nie mógł dotrzeć Mikołaj Iwanow podejmujący podobne zagadnienia. Ten ostatni, opracowując swój temat przed pierestrojką, już wówczas przewidywał możliwość i konieczność zarazem licznych korekt w swoich wynikach badawczych, które według niego są w wielu punktach oparte na słabych podstawach źródłowych i zbyt ogólne¹. Książka Strońskiego uzupełnia te luki, a zarazem w porównaniu z Iwanowem, który temat traktuje szerzej, tak pod względem chronologicznym, jak i terytorialnym, ograniczając się tylko do Ukrainy w latach 1929–1939, stanowi studium bardziej pogłębione.

Bogumił Grott
Kraków

Kazimierz Badziak, Giennadij Matwiejew, Paweł Samuś, *„Powstanie” na Zaolziu w 1938 r. Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1997, ss. 191; Paweł Samuś, Kazimierz Badziak, Giennadij Matwiejew, *Akcja „Łom”. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*, Warszawa 1998, ss. 326

Nakładem warszawskiej Oficyny Wydawniczej „Audiotor” oraz kwartalnika „Mars”, wydawanego przez Londyńską Komisję Historyczną b. Sztabu Głównego, ukazały się dwie

¹ M. Iwanow, *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939*, Warszawa 1991, s. 16 i *Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921–1938*, Warszawa 1991, s. 5. Druga z wymienionych tu książek stanowi spopularyzowaną wersję pierwszej.

obszerne publikacje źródłowe, poświęcone działaniom dywersyjnym polskich wojskowych służb specjalnych na Zaolziu i Rusi Zakarpackiej w 1938 r. Zostały one przygotowane w ramach współpracy naukowej pomiędzy historykami z Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu Moskiewskiego im. M. W. Łomonosowa przez Kazimierza Badziaka, Pawła Samusia i Gienadija Matwiejewa.

Polityka polska wobec Czechosłowacji w dobie konferencji monachijskiej to niewątpliwie jedna z najbardziej dyskusyjnych i budzących emocje kart dyplomacji II Rzeczypospolitej. Polityczne aspekty tych wydarzeń mają już stosunkowo obfitą literaturę. Jeśli chodzi o sprawy wojskowe, a zwłaszcza polską akcję dywersyjną na terenie Czechosłowacji, to w ostatnich latach można zaobserwować wzrost zainteresowania tą problematyką (por. zwłaszcza E. Długajczyk, *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919–1939*, Katowice 1993). Jednak można z całą stanowczością stwierdzić, że dotychczasowe publikacje w żadnym razie nie wyczerpały tematu, na co wpływ miało dość ograniczone wykorzystanie istotnych materiałów źródłowych.

Z tym większym zainteresowaniem należy przyjąć wydawnictwo oferujące czytelnikom bogaty zbiór krytycznie opracowanych materiałów źródłowych, w zdecydowanej większości — co warto podkreślić — niedostępnych wcześniej polskim historykom. Opublikowane materiały pochodzą przede wszystkim z kolekcji akt Oddziału II Sztabu Głównego WP przechowywanych w moskiewskim Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych — Centr Chranienija Istoriko-Dokumentalnych Kollekcij (CChIDK), czyli dawnym Archiwum Specjalnym (Osobyj Archiw). Akta te trafiły tam, jak wiadomo, w wyniku wydarzeń II wojny światowej. Autorzy zamieścili również dokumenty Oddziału II z zasobów Archiwum Akt Nowych w Warszawie, z zespołu Instytucje wojskowe, przejętego ze zbiorów b. Centralnego Archiwum KC PZPR. Wolumin poświęcony akcji zaolziańskiej zawiera łącznie 64 dokumenty z lat 1935–1939. W tomie traktującym o operacji „Łom”, czyli działaniach na Rusi Zakarpackiej znalazło się 127 dokumentów z lat 1938–1939. Na zgromadzony materiał składają się m.in. sprawozdania, meldunki sytuacyjne, rozkazy, instrukcje, plany działań, korespondencja między bezpośrednim kierownictwem akcji a centralą w Warszawie (Ekspozytura 2 Oddziału II Sztabu Głównego). Dokumenty te pozwalają w pełni odtworzyć przygotowania (od 1934 r.), przebieg i rezultaty dwóch operacji Oddziału II na terenie Czechosłowacji.

Źródła zamieszczono w porządku chronologicznym. Wszystkie dokumenty opatrzone starannym aparatem naukowym. Każdy z prezentowanych woluminów zawiera wstęp, zestaw map, wykaz użytych skrótów, indeks nazw geograficznych oraz rozszerzony indeks osobowy, podający podstawowe informacje biograficzne o występujących w tekście postaciach. Wstęp do tomu traktującego o działaniach na Zaolziu zwięźle omawia uwarunkowania polityczne polsko-czeskiego sporu o Śląsk Cieszyński, a także strukturę Oddziału II, ze szczególnym uwzględnieniem kierującej akcją dywersyjną Ekspozytury 2. Na szczególną uwagę zasługuje wstęp do woluminu poświęconego akcji „Łom”. Autorzy nie ograniczyli się do zarysowania działań polskiej dyplomacji w sprawie Rusi Zakarpackiej, ale faktycznie przedstawili także polityczne dzieje regionu w okresie międzywojennym. Biorąc pod uwagę, jak niewiele można znaleźć w polskiej literaturze historycznej na temat tego interesującego obszaru, tak szerokie potraktowanie problemu należy uznać za w pełni uzasadnione i trafne. Liczący ponad 50 stron tekst, oparty w znacznej mierze na literaturze w języku angielskim, ukraińskim i czeskim, sam w sobie stanowi ciekawe i wartościowe opracowanie historyczne.

Akcja dywersyjna Oddziału II na Zaolziu i Rusi Zakarpackiej była jednym z elementów w grze politycznej rządu polskiego wobec Czechosłowacji. Rozwój wydarzeń politycznych

związanych z kryzysem czechosłowackim sprawił, że przygotowane z dużym rozmachem działania miały faktycznie dość ograniczony charakter. Nie doszło do planowanego wybuchu powstania ludności polskiej na Zaolziu, gdyż już w kilka dni od rozpoczęcia akcji Praga przyjęła polskie ultimatum. Paradoksalnie poważniejsze rozmiary przybrały działania partyzancko-dyweryyjne na Rusi Zakarpackiej, co do której Polska nie zgłaszała pretensji terytorialnych. Akcja ta stanowiła realizację polsko-węgierskiej współpracy wojskowej, będącej wyrazem poparcia dla węgierskich planów opanowania Rusi Zakarpackiej, umożliwiającego ustanowienie wspólnej granicy między obu państwami. Także i operacja „Łom”, która zresztą przyniosła znacznie poważniejsze osiągnięcia wojskowe niż jednocześnie prowadzone działania węgierskich służb specjalnych, została przerwana, z chwilą gdy Węgry zrezygnowały pod naciskiem III Rzeszy ze zbrojnej aneksji Rusi. Do wkroczenia armii węgierskiej doszło w marcu 1939 r. w związku z likwidacją państwa czechosłowackiego, jednak w tych działaniach Polska nie brała już udziału.

Zapoznanie się z biografiami oficerów kierujących akcjami specjalnymi Oddziału II nasuwa wniosek, że byli oni wysokiej klasy fachowcami. Szef Ekspozytury 2 mjr Edmund Charaszkiwicz oraz jego zastępcy, kierujący bezpośrednio akcjami w Czechosłowacji, mjr Feliks Ankerstein i mjr Włodzimierz Dąbrowski byli weteranami oddziałów dywersyjnych z czasów powstań śląskich. Z kolei mjr Jan Mazurkiewicz, jedna z czołowych postaci akcji na Zaolziu i Rusi, dowodził dwadzieścia lat wcześniej oddziałem partyzancko-dyweryyjnym Polskiej Organizacji Wojskowej, a swe wybitne kwalifikacje potwierdził podczas II wojny światowej jako szef konspiracyjnej Tajnej Organizacji Wojskowej, a od 1944 r. szef Kedywu Komendy Głównej Armii Krajowej.

Autorzy prezentowanych publikacji podjęli problematykę bardzo słabo znaną i niewątpliwie frapującą, a przy tym kontrowersyjną, dla niektórych może wstydliwą, dla innych „niepoprawną” politycznie. Nie ferowali wyroków. Wybrali formę publikacji naukowej zapewniającą maksymalny obiektywizm — rzetelnie opracowane, wyczerpujące wydawnictwo źródłowe.

Jacek Pietrzak
Łódź

Adam Kosidło, *Dekolonizacja Afryki. Kryzys formalnego Imperium Wielkiej Brytanii, 1939–1951*, Gdańsk 1997, ss. 320

W naszej historiografii jest niewiele prac zajmujących się problematyką imperializmu brytyjskiego. Nieco lepiej zbadana jest tematyka jego rozpadu¹. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że znaczna część tych prac powstała przed 1989 r., wiele z nich, niestety, jest obciążonych ideologicznie. Z tym większym zainteresowaniem przyjąłem nową książkę na ten temat.

Na wstępie należy podkreślić, że pełna ocena tej książki będzie możliwa dopiero po opublikowaniu drugiego tomu, który, jak Autor sam podkreśla, ma zostać doprowadzony do 1980 r. Niemniej jednak już teraz można stwierdzić, że pod wieloma względami jest to w polskich warunkach praca nowatorska. Ze wszystkich dotychczas publikowanych niewątpliwie najbardziej wyczerpująca. Autor — co ważne — przedstawił bardzo bogatą bibliografię

¹ Patrz np. L. Antonowicz, *Likwidacja kolonializmu ze stanowiska prawa międzynarodowego*, Warszawa 1964; A. Bartnicki (red.), *Zarys dziejów Afryki i Azji, 1869–1996. Historia konfliktów*, Warszawa 1996; J. Kiwerska, *Rozpad imperium brytyjskiego w Afryce*, Warszawa 1989; T. Łętocha, *Granice i spory terytorialne w Afryce*, Warszawa 1973.